

אלוהים על פי אלוהים

(עם קצת עזרה מידידים בברית)

ה' ייץ גרינברג - ygreenberg@hadar.org

תרגום: עליזה רז-מלצר

פרשת כי תשא תשפ"א

מהו טבעו האמיתי של אלוהים? האם הוא אל אוהב? הגון? קנאי? מעניש? סלחן? חוויות שאנו צוברים במהלך החיים יכולות להוות הוכחות לכאן ולכאן. משה חווה את הקרבה המוחלטת לאלוהים, כפי שאיש לפניו או אחריו לא חווה, מתוך דאגה וקשר משותפים לעם ישראל. לאחר חטא העגל, משה טועם את הזעם האלוהי שעולה על גדותיו והאל מאיים להכחיד את עם ישראל כעונש על הבגידה בברית. בעקבות כך משה מבקש מאלוהים באופן ישיר: "הוֹדַעְנִי נָא אֶת-דְּרֹכְךָ, וְאִדְעֶךָ, לְמַעַן אֶמְצָא-חֵן בְּעֵינֶיךָ..."¹ משה מבקש להכיר באמת את טבעו של האל. תחילה משיב לו האל שבני אדם אינם מסוגלים לתפוס את אלוהים אלא במבט "אחורי" – כלומר, באופן חלקי בלבד.² לאחר מכן אלוהים משרטט לעצמו דיוקן עצמי שיש בו קווים מנחים להבנת הטבע האמיתי של השכינה – טקסט שהוא בין המשפיעים ביותר במסורת היהודית להבנת מהותו של האל.

יהוה-ה [אל אוהב – יהוה-ה הוא שמו המפורש של האל, מביע את הקשר הקרוב עם האנושות, כולל קשר הברית].

יהוה-ה [אל אוהב – השם נשאר כפי שהיה גם לאחר שבני אדם חוטאים או בוגדים בברית].³

¹ שמות ל"ג, 13.

² "וְרָאִיתָ אֶת-אֶחָד; וּפְנֵי לֹא יֵרְאוּ" [ע"י בני אדם], שמות ל"ג, כ"ג.

³ מסכת ראש השנה י"ז, ע"ב.

אל רחום וחנון [מרעיף מטובו גם באופן חד סטרי מבלי להתחשב].

ארך אפים ורב חסד ואמת⁴

נוצר חסד לאלפים

נושא עוון ופשע וחסאה

ונקה לא ינקה

פוקד עוון אבות על בנים ועל בני בנים

על שילשים ועל ריבעים.⁵

מקריאת הדיוקן העצמי עולות שתי הבחנות: אחת – האל מתואר כיישות שהיא מלאה עד גדותיה באהבה, דאגה, נתינה ומחילה (בניגוד לסטריאוטיפ המייחס לאלוהי התנ"ך תכונות בולטות של זעם וחרון אף). השנייה היא שהמילים "ונקה לא ינקה" החותמות את התיאור עומדות בסתירה ליתר התכונות שנמנו בו, או לפחות מצויות איתן במתח. כיצד ניתן ליישב את שני הקטבים הללו?

מסתירה זו משתמע מסר עמוק יותר: שאין בנמצא הגדרה גורפת וסטטית לאלוהים. היחסים בין האנושות לשכינה הם דינמיים ואינטראקטיביים. יתרה מכך, למעשה הכניסה לברית, שהופך אהבה למחויבות, יש אפקט כפול שהוא גם מיידית וגם כזה שמתרחש לאורך זמן בדרך הברית. הסתירה בין תכונות של מחילה לעומת אי מחילה היא הזמנה לשותף האנושי לפתור את הקונפליקט. ואכן, בספר דברים קובע משה ש"לא יומתו אבות על-בנים, ובנים לא-יומתו על-אבות. איש בקטאו יומתו"⁶, ועל כך מגיב המדרש כי משה קבע את החוק הזה ואלוהים קבלו ממשה.⁷

⁴ בפרשנות הרואה במילים "חסד ואמת" מושג אחד המובע במילים קרובות אשר מחוברות בו' החיבור (הנדיאדיס).

⁵ שמות ל"ד, 6-7.

⁶ דברים כ"ד, 16.

⁷ "כשאמר לו הקב"ה 'פוקד עון אבות על בנים' אמר משה: רבוננו של עולם, כמה רשעים הולידו צדיקים... אמר לו הקב"ה למדתני, חיך שאני מבטל דבריי ומקיים דבריך [לא להעניש בנים ובנות על פשעי הוריהם]" במדבר רבה (וילנא) פרשת חקת פרשה יט, לג.

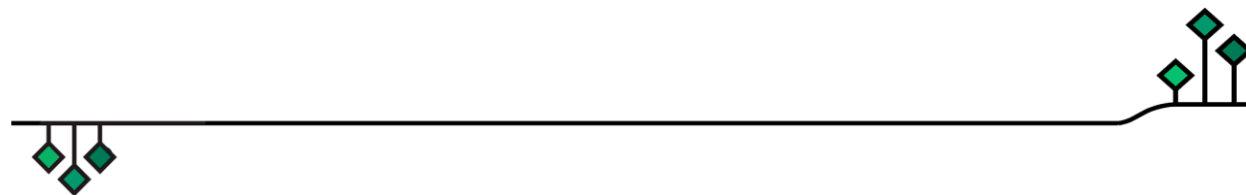

היות שבפסוקים הללו אלוהים הוא שמתאר את אלוהים, הפרשנויות מייחדות את הפסוקים כהצהרה מוסמכת מטא-תיאולוגית ומטא-הלכתית שממנה נגזרות המצוות האלוהיות ומשוכתבות כל פעם מחדש בהתאם לתקופה. הן מצטטות את הפסוקים ישירות או ברמיזות אינטרטקסטואליות כדי להיטיב להבין את טבעו של האל.

תופעה זו מתחילה בסיפור התנ"כי, כשאלוהים רוצה לכלות את בני ישראל בעקבות חטא המרגלים. משה מצטט כטעונו נגד דברים שאמר לו אלוהים (במדבר י"ד, 18). בתקופת הנביאים, יואל מצטט את המילים הללו כדי לעודד את בני ישראל לחזור בתשובה פן הארץ תחוסל במכה כפולה של רעב וכיבוש. "כִּי-חֲנוּן וְרַחֻם הוּא--אֲרָךְ אַפַּיִם וְרַב-חֶסֶד", אומר הנביא יואל על אלוהים, אולי יסכים "[להינחם] עַל-הָרָעָה" ולשנות את רוע הגזירה (יואל ב, 14-13). גם יונה הנביא ברח מפני הציווי האלוהי להביא את דברו לאנשי נינווה. לטענתו הוא ברח מפני שידע שהאל הרחום והחנן יותר להם בסופו של דבר ויבטל את עונשם, וכתוצאה מכך יונה ייחשב לנביא שקר (יונה ד', 2).

חז"ל ממשיכים לראות בפסוקים מן הפרשה הגדרה אבסולוטית לאלוהים, תיאור כל כך מהימן שאפשר תמיד לסמוך על קווי המתאר שלו כדי לשרטט על פיהם את התנהגותנו הדתית. חז"ל העניקו לפסוקים את הכותרת 'י"ג מידות' (תכונות אופי שהן בעיקר היבטים שונים של השכינה כשהיא באה במגע עם בני האדם) והעמידו אותם במרכז פולחן התשובה בימים הנוראים ובכל התפילות הנאמרות בסליחות של חודש אלול, ובמהלך השנה.

חז"ל ממשיכים באופן מעורר התפעלות את מהלכי הפרשנות והעיצוב המחודש לדברי האל. הם חורגים מהכלל שהם עצמם קבעו לצטט בתפילה פסוקים מקראיים במלואם, וחותרים על דעתם את החלק השני במשפט שבו אומר אלוהים שהוא לא מתכוון למחול אלא להעניש את הדורות הבאים. במהלך דרמטי שמשנה את משמעות ההגדרה, נחתך הצירוף ונקה לא ינקה (שפירושו: 'סלחן? לא, לא סלחן') כך שפירוש המילה היחידה ונקה היא: סולח לעוון ופשע וחסאה. בתוקף סמכותם של השותפים בברית, ההגדרה העצמית של האל היא מעתה וישות

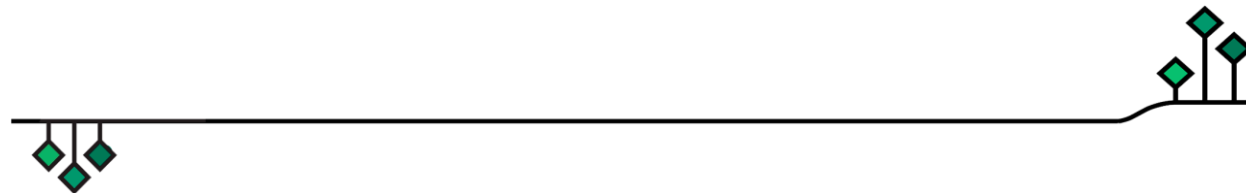
המתאפיינת בתכונה של סלחנות ללא גבול⁸. השינוי של חז"ל לא היה שרירותי. מדינמיקה של חיי ברית שנמשכו כבר למעלה מאלף שנה חז"ל למדו שאלוהים הוא במהותו ישות סלחנית ולא מענישה.

ניתן לטעון שהדינמיקה של האינטראקציה במסגרת חיי הברית השפיעה גם על אלוהים עצמו, לא רק על האופן שבו אנו מבינים את טבעו. אחרי הכל, ניתן היה לפרש את ברית סיני כבחירה מותנית בהתנהגות בני ישראל: "וְעַתָּה, אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ בְקִלִּי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת-בְּרִיתִי--וְהֵייתֶם לִי סִגְלָה מְכֹל-הָעַמִּים". (שמות י"ט, 5) מכאן ניתן להבין כי אם בני ישראל לא ישמעו בקולו של אלוהים ולא ישמרו את הברית, הם יאבדו את סגולתם.

עמדה זו נתמכת בתגובה המיידית של האל לבגידה בברית שאירעה בחטא העגל. האל מעלה את האפשרות לכלות את בני ישראל ולהחליף אותם בצאצאיו של משה ובמי שנותר נאמן לו (שמות ל"ב, 9-10). אך משה מתעקש שגורלו יהיה כגורל עם ישראל - מה שלא יהיה, ומשכנע את אלוהים לסלוח לעם כולו. תרחיש זה חוזר על עצמו לאחר חטא המרגלים. ניתן לומר שבשני המקרים אלוהים לומד שהקשר שלו עם בני ישראל כל כך העמיק עד שהוא אינו מוכן לסלק את בני ישראל מהברית בגין הכישלון לעמוד בתנאיה. האהבה האלוהית התעצמה והפכה למחויבות מוחלטת.

מסר זה הועבר על ידי גדולי נביאי ישראל לאחר חורבן בית המקדש הראשון. רבים מבני ישראל חששו שאם אלוהים איפשר את החורבן והגלות, הוא בעצם מוותר על הברית עם ישראל בשל הפרות חוזרות ונשנות של תנאיה הן בעבודת אלילים והן במעשי התעללות ועושיק בין אדם לחברו. הנביאים השיבו שאלוהים מעניש על מה שאירע בהווה בלבד, וכי העונש הוא לטובתם. הם הבטיחו לעם ישראל שבמהלך עשרות שנות ברית הלכה אהבתו של אלוהים וגדלה. הדינמיקה הבריתית מוכיחה כי אלוהים נעשה סלחן מושבע. יתרה מזאת, החיבור האלוהי לישראל

⁸ זהו למעשה רק צעד אחד מעבר להגדרה המקורית של אלוהים את עצמו ביחס לענישה. ואולם, נאמר שאלוהים נוצר את הברית במשך אלפי דורות בעוד שלעונש יש מגבלת זמן של ארבעה דורות (שמות כ, 5; ל"ד, 7). כלומר, היחס המינימלי בין מחילה אוהבת לבין עונש הוא 500 ל-1!

ולברית הוא בלתי ניתן לערעור. במילים של הנביא ישעיהו: "...הסתרתִי פְּנֵי רַגְעַ מִמֶּךָ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רַחֲמֶיךָ ... כִּי הִהָרִים יְמוּשׁוּ וְהַגְּבְעוֹת תִּמְוֹטְנָה וְחֶסְדֵי מֵאֲתָרְךָ לֹא יְמוּשׁוּ וּבְרִית שְׁלוֹמִי [אִיתְךָ] לֹא תִמוּט..." (ישעיהו נ"ד, 8, 10)

